

Jihad and Resistance: The Strategy of Seyyed Ali Tabatabaei in Facing Colonialism

Mohammad Malekzadeh

1. Assistant Professor of the Islamic Research Institute for Culture and Thought, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
Email: malekzadeh1350@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 22 May 2024 Received in revised form: 30 October 2024 Accepted: 21 December 2024 Published online: 21 December 2024</p> <p>Keywords: <i>Colonialism, Independence of Islamic societies, Iran, Jihad and Resistance, Seyyed Ali Tabatabaei.</i></p>	<p>Shia and Sunni scholars unanimously emphasize the necessity of defending the independence of Islamic lands, a principle deeply rooted in Islamic jurisprudence, particularly in discussions on jihad. This issue has garnered heightened attention in situations where the sovereignty of Muslim territories faces external threats. Islamic jurists have historically addressed such challenges through the issuance of treatises, statements, and jihadi fatwas. Seyyed Ali Tabatabaei, a prominent Islamic jurist, prioritized the preservation of religion and the independence of Islamic societies across social and political domains. This study aims to analyze Tabatabaei's political thought and strategies in confronting crises that endangered the autonomy of Iran and other Islamic nations under colonial pressures. Key crises included the rivalry among colonial powers for territorial expansion, Russian aggression against Iran, and the emergence of deviant religious sects supported by colonial forces, which threatened the unity and cohesion of Islamic societies. Using a descriptive-analytical approach based on library research, this paper examines the intellectual foundations of Seyyed Ali Tabatabaei's thought and his strategies for countering these crises. The findings underscore his emphasis on resistance and jihad as pivotal strategies to safeguard the independence and liberation of Islamic societies from colonial domination.</p>
<p>Cite this article: Malekzadeh. M. (2024). Jihad and Resistance: The Strategy of Seyyed Ali Tabatabaei in Facing Colonialism. <i>Journal of Social Theories of Muslim Thinkers</i>, 14(4): 63 - 70. https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.376584.1708</p>	

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.376584.1708>

1. Introduction

The life of Seyyed Ali Tabatabaei Haeri coincided with a period marked by the dominance of colonial powers and numerous crises in Islamic lands. During this era, the Russian colonial government in northern Iran posed significant threats to the political and cultural independence and security of the Iranian people. In response to these challenges, Seyyed Ali Tabatabaei emerged as a key figure in resisting colonial domination. This article investigates the crises faced during Tabatabaei's lifetime and explores his strategies for addressing these threats. The research hypothesizes that Tabatabaei adopted a strategy centered on resistance and jihad to safeguard the independence and cohesion of Islamic societies. His approach was rooted in his belief in the authority of the Supreme Leader during the occultation era. One of the primary objectives of this study is to introduce and highlight Tabatabaei's political and religious contributions, as well as his dedication to preserving the independence of Islamic communities. The central question driving this research is: What were the major crises during Tabatabaei's lifetime, and what strategies did he employ to confront them? Additionally, sub-questions are formulated to address the diverse nature of these crises across religious, political, and cultural domains. The answers to these questions form the foundation of this study, which aims to provide a comprehensive analysis of Tabatabaei's efforts in maintaining the sovereignty and unity of Islamic societies amidst colonial challenges.

2. Background of the Research

A review of the intellectual and practical contributions of Shiite scholars throughout the history of Islam and Iran demonstrates their consistent role as advocates for social justice, particularly in resisting tyranny and colonialism. A central concern of these scholars has been the preservation of national independence and the prevention of foreign interference in the internal affairs of Islamic nations. During the era of Seyyed Ali Tabatabaei, Iran faced significant challenges, including Russian military aggression and conspiracies by other colonial powers. In response, Islamic scholars, including Tabatabaei, issued jihad decrees to counter colonial aggression and reclaim territories occupied by enemy forces. Despite the historical significance of Tabatabaei's efforts, no independent study has yet been conducted to comprehensively examine his role in defending the independence of Islamic societies against colonial domination. This research fills that gap by investigating Tabatabaei's strategies and contributions in this context. By analyzing his intellectual and practical responses to these crises, this study aims to shed light on his pivotal role in safeguarding the sovereignty and cohesion of Islamic communities during a critical period in history.

3. Methodology

This study employs a qualitative research methodology, utilizing explanation, analysis, and description to explore the role of Seyyed Ali Tabatabaei in resisting colonialism and defending the independence of Islamic territories, grounded in his ideological principles. Data collection was conducted through library and documentary methods, drawing on historical texts from Tabatabaei's era as well as scholarly and historical analyses of his life and contributions. By critically examining these sources, the research aims to provide a comprehensive understanding of Tabatabaei's strategies and ideological foundations in confronting colonial aggression and safeguarding the sovereignty of Islamic societies.

4. Findings

The theoretical foundations of Seyyed Ali Tabatabaei's political and resistance strategies against colonial domination can be analyzed through two key frameworks: the theory of Islamic resistance against arrogance and the theory of the political guardianship of the jurist (Wilayat al-Faqih). Tabatabaei employed strategies

of jihad and resistance to eliminate foreign domination over the structures of Islamic society and to safeguard the dignity and independence of the nation. Grounded in his belief in the political authority of the jurist during the occultation, he issued decrees for resistance and jihad specifically targeting Russian colonial aggression. An analysis of Tabatabaei's political thought and writings reveals that he viewed the authority of the Wali Faqih—as the deputy of the Infallible Imam during the occultation—as encompassing a broad scope. This expansive interpretation underpinned his actions and strategies for confronting crises, emphasizing the central role of religious leadership in preserving the sovereignty and cohesion of Islamic societies. By integrating ideological principles with practical measures, Tabatabaei's approach exemplifies a comprehensive framework for resisting colonial domination while maintaining Islamic values and independence.

5. Discussion and Conclusion

Defending the territorial integrity and independence of Islamic lands against external threats is a fundamental principle in Islamic jurisprudence. Seyyed Ali Tabatabaei, renowned as the author of *Riyadh*, stands out as one of the most prominent scholars committed to resisting colonial domination and safeguarding the sovereignty of Islamic nations. His intellectual contributions must be contextualized within the socio-political developments of his era. During Tabatabaei's lifetime, Iran faced significant challenges, including widespread war, insecurity, and crises stemming from colonial aggression. Colonial powers sought to fragment the cohesion of Islamic societies, such as Iran, and impose political, economic, and cultural dependency.

In this context, defending Islam and liberating Islamic societies from colonial domination across intellectual, political, economic, cultural, and social dimensions became one of Tabatabaei's primary concerns. When Iran was targeted by colonial invasions and embroiled in conflict with Russia, Tabatabaei joined other scholars in issuing a fatwa calling for resistance against foreign invaders to preserve national independence. By examining Tabatabaei's scientific and practical approaches during the Iran-Russia wars, his intellectual foundations can be understood as rooted in the necessity of resistance to protect the political, security, and cultural independence of Islamic nations. Guided by Quranic commands to reject foreign domination over Islamic society's structures, Tabatabaei emphasized preserving the dignity and sovereignty of the Iranian people. His belief in the political guardianship of jurists during the occultation era provided the framework for issuing jihad orders against Russian colonial forces. This study highlights his pivotal role in defending Islamic values and independence during a critical period in history.

Funding: This research received no external funding.

Ethical Considerations: Complied with.

Data Availability Statement: Not applicable.

Informed Consent Statement: Not applicable.

Conflicts of Interest: The author declare no conflict of interest.

References

Holy Quran

Aghabozur Tehrani, Mohammad Mohsen (2009), *Tabaqat A'alam al-Shi'a: Al-Karam al-Barrah fi Qarn al-Thaleth al-Ashrah*, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.

Akhundi, Morteza Ahmad (2008), *Prince Dalgorki: History and Political Role of Baha'i Leaders*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.

Al Tomeh, Salman Hadi (1963), *The Heritage of Karbala*, Najaf: Al-Alami Publishing House.

- Alikhani, Ali Akbar (2011), *Political Thought of Muslim Thinkers*, Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies.
- Al-Mahboub, Jafar bin Baqr (1986), *Madi Al-Najaf and Haderooha*, Beirut-Lebanon: Dar Al-Adwa.
- Amin Ameli, Seyyed Mohsen (1986), *Ayan al-Shi'a*, Beirut: Dar al-Taarif for publishing.
- Ashouri, Dariush (2014), *political encyclopedia; Dictionary of terms and political schools*, Tehran: Marwayd Publications.
- Brown, Edward (1975), *History of Iranian Literature*, translated by Ali Pasha Saleh and others, Tehran: Morwarid.
- Burrell, R. M. (1881-1965), *Iran Political Diaries*, Volume 14.
- Findley, Carter V. & Murray Rothney, John Alexander (1986) "Twentieth century world", 3rd edition, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Elgar, Hamed (2008), *Wahhabism*, translated by Ahmed Namee, Mashhad: Islamic Research Foundation.
- Fazil Siuri, Abu Abdullah Moqdad bin Abdullah (2007), *Nazd al-Qaid al-Fiqhiyyah Ala Madhhab al-Umamiya*, Qom, Marashi Najafi Library.
- Gardan, Fard (1983), *General Gardan's mission in Iran*, translated by Abbas Iqbal Ashtiani, Tehran: Gozaresh.
- Hosseini-Fosai, Hassan (1999), *Farsnameh Naseri*, Tehran: Amirkabir.
- Mosavi Khomeini, Ruhollah (1965), *Al-Rasael*, Qom, Ismailian Press Institute.
- Japlaghi Boroujerdi, Ali Asghar bin Mohammad Shafi' (1989), *Taraif Al-Maqal fi Mafarah Tabaq al-Rijal*, Qom: Mahmoud Rajae's Press.
- Khansari, Seyyed Mohammad Baqer (1971), *Ruzat al-Janaat fi Ahwal Ulama wa Al-Sadat*, Qom: Ismailian.
- Mahdavi, Mosleh al-Din (1989), *Bayan al-Mufakhar in the circumstances of Mohammad Baqer Hajjah al-Islam Shafti Bidabadi*, Qom: Dhkhaer Publishing.
- Mamqani, Abdullah (1931), *Tanghih al-Maqal*, Tehran: Jahan Publications.
- Mirzai Qomi, Abulqasem bin Mohammad Hassan (1992), *Jame Al-Shatat*, Researcher: Morteza Razavi, Tehran: Kayhan Publications.
- Modares Tabrizi, Mirza Mohammad Ali (1990), *Rehana Al-Adab*, Tehran: Khayyam Publications.
- Najafi, Mohammad Hassan (1988), *Javaheer al-Kalam fi Sharh Shar'e al-Islam*, Tehran: Abbas Qochani Press.
- Navaei, Abdul Hossein (1990), *Iran and the world from Qajar to the end of the Nasrid era*, Tehran: Homa publishing house.
- Qomi, Sheikh Abbas (No date), *Fawad al-Razwieh*, No place, No publisher.
- Rajabi Davani, Mohammad Hasan (1999), *Jihadist Letters and Fatwas*, Tehran: Ministry of Islamic Guidance.
- Rajabi Davani, Mohammad Hassan (2011), *Political and social correspondences and statements of Shia scholars of the Qajar period*, Tehran: Nei publication.
- Rajabi Devani, Ali (1983), *Agha Mohammad Baqir bin Mohammad Asmal Isfahani known as Vahid Behbahani*, Tehran: Amirkabir Publications.
- Rakabiyan, Rashid and Siadat, Mohammad Hassan (2019), "Theory of Velayat Faqih in the Political Thought of Ayatollah Seyed Ali Tabatabaei known as Saheb Riyad", *Islamic Government Journal*, Year 24, Number 3, Serial 93, pp. 173-146.
- Palmer, Robert Roswell. (1964) "A History of the Modern World", New York: Alfred A. Knopf.
- Sepehr, Mohammad Taqi bin Mohammad Ali (2015), *Naskh al-Tawarikh*, Tehran: Islamiya Publications.
- Sheikh Tusi, Muhammad bin Hassan (1987), *Kitab al-Khilaf*, Qom, Al-Nashar al-Islami Publishing House.
- Tabatabaei Karbalai, Ali bin Muhammad Ali (2003), *riyaz olmsael fi tahaqiq alahkam baldelael* (old print), Qom: Al-Al-Bayt Institute, Lahiya al-Tarath.
- Tankabani, Mohammad bin Suleiman (2004), *Qasses al-Ulama*, translated by Mohammad Reza Barzegar Khaleghi and Efat Karbasi, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Toloui, Mahmoud (2006), *Comprehensive Political Dictionary*, Tehran: Alam Publications.
- Warei, Javad (2003), "Fiqh foundations of defense of Islamic lands", *Islamic Government Journal*, Year 8, No. 2, Series 28, pp. 71-42.

جهاد و مقاومت؛ راهبرد سیدعلی طباطبایی (صاحب ریاض) در مواجهه با استعمار

محمد ملک‌زاده^۱

۱. استادیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: malekzadeh1350@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: استعمار، استقلال جوامع اسلامی، ایران، جهاد و مقاومت، سیدعلی طباطبایی.</p> <p>استناد: : ملک‌زاده، محمد (۱۴۰۳). جهاد و مقاومت؛ راهبرد سیدعلی طباطبایی (صاحب ریاض) در مواجهه با استعمار. فصلنامه علمی نظر به‌های اجتماعی متفکران مسلمان. ۱۴(۴): ۶۳-۷۹. https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.376584.1708</p>	<p>وجوب مقاومت در برابر دشمنان برای دفاع از کبان و استقلال سرزمین‌های اسلامی، مورد اتفاق علمای شیعه و سنی است و فقهای بزرگ اسلام در آثار فقهی خود از جمله در مبحث جهاد بدان پرداخته‌اند. این موضوع به‌ویژه در شرایطی که استقلال مسلمین در سرزمین‌های اسلامی در معرض هجوم دشمنان واقع شده بیشتر مورد توجه علمای اسلام قرار گرفته و فقها از طریق صدور رساله‌ها، بیانیه‌ها و فتاوی جهادیه بدان پرداخته‌اند. سیدعلی طباطبایی حائری معروف به صاحب ریاض از جمله فقهای بزرگ اسلام است که بیش از هر چیز به حفظ دیانت و استقلال جوامع اسلامی در تمام عرصه‌های اجتماعی و سیاسی می‌اندیشید. هدف این تحقیق بررسی اندیشه و رفتار سیاسی صاحب ریاض و چگونگی مواجهه ایشان با بحران‌هایی است که با هدایت قدرت‌های استعماری، استقلال ایران و سایر کشورهای اسلامی را تهدید می‌کرد. رقابت قدرت‌های استعماری بر سر توسعه مستعمرات خویش، تجاوز روس‌ها علیه ایران و ظهور فرقه‌های انحرافی مذهبی که با حمایت استعمار، اتحاد و انسجام جوامع اسلامی را هدف قرار داده بود از مهم‌ترین بحران‌هایی است که در آن دوره کشورهای اسلامی با آنها درگیر شده بودند. گفتار حاضر با استفاده از روش کتابخانه‌ای و توصیف و تحلیل مبانی اندیشگانی سیدعلی طباطبایی، راهبرد صاحب ریاض را برای مقابله با بحران‌های پیش‌گفته و حفظ استقلال و رهایی جوامع اسلامی از سلطه استعمار بررسی می‌کند. نتایج تحقیق، راهبرد مقاومت و جهاد علیه قدرت‌های استعماری را مورد تأکید قرار می‌دهد.</p>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.376584.1708>

۱. مقدمه و بیان مسئله

دوران حیات سیدعلی طباطبایی حائری، مشهور به صاحب ریاض، نویسنده کتاب ریاض المسائل فی بیان الأحكام بالدلائل، دوره سلطه و افزایش نفوذ قدرت‌های استعماری، همراه با گسترش جنگ و ناامنی و شروع بحران‌های عدیده دیگر در سرزمین‌های اسلامی است. استعمار با سوءاستفاده از ضعف حاکمان سیاسی می‌کوشید منابع و منافع کشورهای اسلامی را قبضه کرده و سلطه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خود را بر این کشورها گسترش دهد. از جمله روسیه در شمال ایران با حمله به این کشور استقلال سیاسی و فرهنگی و امنیت مردم ایران را تهدید و جنگ گسترده‌ای را آغاز کرد. در این شرایط بسیاری از علمای اسلام با صدور فتوای جهاد، مردم را به مبارزه با اشغالگران دعوت کردند. سیدعلی طباطبایی، مشهور به صاحب ریاض، از جمله عالمانی است که شخصاً به مبارزه با سلطه استعمار و جریانات حامی آن که دیانت و استقلال ایران را هدف قرار داده بودند، برخاست. بررسی بحران‌های دوره حیات صاحب ریاض و راهکارهای وی در مقابله با آن تهدیدها و نقش وی در دفاع از کیان و استقلال جوامع اسلامی، موضوع بررسی مقاله حاضر است. طبق فرضیه این تحقیق که در خلال مباحث مربوط به بحران‌های دوره حیات صاحب ریاض و عملکرد ایشان در مقابله با استعمار بررسی می‌شود، ایشان برای حفظ یکپارچگی و انسجام کشورهای اسلامی در برابر تجاوز بیگانگان و بر اساس اعتقاد به اختیارات ولی فقیه در عصر غیبت، راهبرد مقاومت و جهاد با قدرت‌های استعماری را در پیش گرفت.

از آنجا که شخصیت سیاسی و بین‌المللی سیدعلی طباطبایی پس از گذشت بیش از دو قرن از دوران حیات این فقیه مجاهد، همچنان ناشناخته مانده و تحقیقات اندکی پیرامون سیره سیاسی وی توسط محققان اسلامی انجام یافته است؛ زین‌رو معرفی و شناساندن چهره سیاسی و دینی این اندیشمند و دغدغه‌های وی برای استقلال و عزت جامعه اسلامی از اهداف این پژوهش به شمار می‌رود. بدین ترتیب سؤال اصلی تحقیق، چستی بحران‌های دوران حیات صاحب ریاض و راهکارهای مقابله وی با آن بحران‌ها بر اساس مبانی فکری و اندیشگانی سیدعلی طباطبایی است. سؤالات فرعی این تحقیق نیز بر اساس تعدد و اختلاف بحران‌ها در عرصه‌های دینی، سیاسی و فرهنگی طرح گردیده و پاسخ به این سؤالات موضوع بررسی مقاله حاضر است.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی کارنامه فکری و عملی علمای شیعه در تاریخ اسلام و ایران نشان می‌دهد که آنان با توجه به جایگاهی که در جامعه ایران داشته‌اند، همواره به‌عنوان حامیان اجتماعی اقشار مختلف مردم در مواجهه با استبداد و استعمار، وظایف خطیر دینی، سیاسی، ملی و اجتماعی خود را به انجام رسانیده‌اند. در این راه مهم‌ترین دغدغه‌ها، حفظ استقلال و عدم تسلط بیگانگان بر امورات داخلی کشور اسلامی بوده است که جلوه‌هایی از آن را می‌توان در تاریخ معاصر ایران در موارد متعددی از جمله در فتوای مشهور میرزای شیرازی علیه استعمار انگلیس برای تحریم تنباکو در عصر ناصرالدین شاه، مبارزه شیخ فضل الله نوری با نفوذ و دخالت دولت استعماری انگلیس در نهضت مشروطه، تحریم کالاهای دشمنان اسلام از سوی علمای مختلف در بعضی از مقاطع به منظور شکستن سلطه اقتصادی استعمار و دفاع از استقلال اقتصادی جامعه اسلامی و نیز نهضت انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی در برابر قدرت‌های استکباری شرق و غرب مشاهده کرد. در عصر سیدعلی طباطبایی نیز که ایران با تجاوز روسیه علیه این کشور و توطئه‌های سایر قدرت‌های استعماری مواجه بود، فتاوی جهادیه چندی از سوی وی برای مقابله با تجاوز استعمار و آزادسازی نواحی اشغال شده توسط قوای دشمن صادر شد. (ر.ک: رجبی دوانی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۹۵) به لحاظ پیشینه پژوهش آثاری در ارتباط با موضوع تحقیق یافت نشد به جز یک مقاله که توسط رکابیان و سیادت (۱۳۹۸) با عنوان «نظریه ولایت فقیه در اندیشه سیاسی آیت‌الله سیدعلی طباطبایی معروف به صاحب ریاض» انتشار یافته است. بنابراین تاکنون اثری مستقل که به بررسی نقش سیدعلی طباطبایی در دفاع از کیان و استقلال جوامع اسلامی در برابر قدرت‌های استعماری پرداخته و ابعاد و زوایای گوناگون این مسئله را مورد تحقیق قرار داده باشد، منتشر نشده است. از این‌رو در تحقیق حاضر این موضوع مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

۳. ملاحظات نظری

مبانی نظری اقدامات سیاسی و مبارزاتی سیدعلی طباطبایی در برابر سلطه استعمار و راهکارهای وی برای برون رفت از بحران‌های آن دوره حیات را می‌توان حول دو نظریه «مقاومت اسلامی در برابر استکبار» و «ولایت سیاسی فقیه» تبیین کرد. سیدعلی طباطبایی بر اساس قاعده نفی سبیل (نساء ۴): (۱۴۱) از راهبرد جهاد و مقاومت برای نفی سلطه بیگانگان بر ارکان جامعه اسلامی و حفظ عزت و استقلال کشور استفاده کرد و برای رسیدن به این هدف بر اساس اعتقادی که به ولایت سیاسی فقها در عصر غیبت داشت، فرمان مقاومت و جهاد با قدرت استعماری روسیه را صادر کرد؛ زیرا از دیدگاه فقها مشروعیت صدور فتوای جهاد از سوی ولی فقیه منوط به پذیرش و اعتقاد به منصب امامت سیاسی جامعه برای اوست (فاضل سیوری، ۱۳۸۶: ۱۵۸؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۵ق: ۵۰) و فقهای اسلام چنین مسئولیتی را در عصر غیبت با توجه به عدم حضور امام معصوم بر عهده ولی فقیه دانسته‌اند. (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۴) مطالعه آثار و اندیشه‌های سیاسی سیدعلی طباطبایی نشان می‌دهد وی حوزه اختیارات ولی فقیه را به عنوان نایب عام امام معصوم در عصر غیبت، بسیار گسترده دانسته و اجرای احکام در این عصر را در محدوده اختیارات فقیه جامع الشرایط قرار می‌دهد و بر همین اساس تصدی حکومت بر مسلمین از سوی سلطان جائز را جایز نمی‌داند. (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۲۰۷)

۴. روش تحقیق

تحقیق حاضر بر مبنای روش کیفی، مبتنی بر تبیین، تحلیل و توصیف می‌کوشد نقش سیدعلی طباطبایی را در مبارزه با استعمار و دفاع از استقلال سرزمین اسلامی بر اساس مبانی اندیشه‌ای وی که مستند به ادله عقلی و نقلی است، تبیین نماید. انتخاب روش توصیفی و تحلیلی به این دلیل است که این روش در مطالعات دینی و پژوهش‌های متفکران اسلامی بیشترین کارایی را دارد. در این روش به سهولت می‌توان کوشش اندیشمندان مسلمان را که با بهره گرفتن از ابزار عقل و نقل، به تعمق در متون دینی (کتاب و سنت) می‌پردازند و تلاش می‌کنند به حکم شریعت در خصوص موضوعات و مسائل مختلف روز دست یابند، توضیح داد. گردآوری مدارک این تحقیق بر پایه روش کتابخانه‌ای و اسنادی و مراجعه به متون تاریخی عصر سیدعلی طباطبایی و تحقیقات اندیشمندان و مورخان که درباره وی قلم زده‌اند، انجام شده است.

۵. زندگی و زمانه سیدعلی طباطبایی

آیت‌الله سیدعلی طباطبایی حائری (کربلایی) (۱۱۶۱-۱۲۳۱ق) معروف به صاحب ریاض، فقیه، اصولی و محدث قرون دوازدهم و سیزدهم هجری قمری در عصر قاجار و از شاگردان سیدعبدالله بهبهانی است که در شهر کاظمین دیده به جهان گشود. (مامقانی، ۱۳۵۰ق، ج ۲: ۳۰۷؛ قمی، بی‌تا: ۳۲۳) صاحب ریاض از فضلا و اندیشمندان بزرگ عصر خویش است؛ به طوری که دانشمندان و محدثانی مانند سید محمدباقر خوانساری، محمد علی مدرس تبریزی، محمدحسن نجفی و شیخ عباس قمی او را با عبارات مختلفی مانند «صاحب کرامات» و «الفاضل المعاصر» ستوده‌اند. (برای نمونه ← خوانساری، ۱۳۹۱ق، ج ۴: ۴۰۲؛ مدرس تبریزی، ۱۳۶۹، ج ۳: ۳۷۲؛ نجفی، ۱۳۶۷، ج ۳: ۱۸۶، ج ۴: ۱۹۶، ج ۵: ۱۹۸؛ قمی، بی‌تا: ۳۲۴) سیدعلی طباطبایی به دلیل شهرتش در جهان اسلام، مقلدان فراوانی از کشورهای مختلف ایران، عراق، هند و... داشت. (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۸: ۳۱۵) پدر و اجداد سید علی طباطبایی، همه از فقهای مشهور عصر خویش و اصالتاً اصفهانی بوده‌اند. (تنکابنی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۲۱۹) او داماد وحید بهبهانی و از تبار سادات حسنی معروف به طباطبایی است که در قرن دوازدهم قمری از اصفهان به کربلا کوچ کرد و در آنجا اقامت نمود. (مامقانی، ۱۳۵۰ق، ج ۲: ۳۰۷؛ قمی، بی‌تا: ۳۲۳) سیدعلی طباطبایی، همچنین پدر عالم مجاهد، آیت‌الله سید محمد طباطبایی (۱۱۸۰-۱۲۴۲ق)، معروف به سید محمد مجاهد، «صاحب مناهل» است که فتوای وی در جهاد با روس‌ها معروف است و خود در جنگ دوم ایران و روس، شخصاً مشارکت داشت. (رجبی دوانی، ۱۳۶۲: ۱۷۸) این فرزند سیدعلی طباطبایی همچنین از فقیهان نامدار شیعه در قرون ۱۲ و ۱۳ هجری قمری است که سید محسن امین در اعیان شیعه با عباراتی چون علامه‌العلماء و سیدالفقهاء از او یاد کرده است درباره مهاجرتش از کربلا به اصفهان و دوری از محل سکونت پدر می‌گوید:

پدرش یقین کرده بود که سید محمد از او اعلم است لذا تصمیم گرفت تا فرزندش در کربلا است فتوا ندهد، سید محمد وقتی این را متوجه شد به اصفهان هجرت کرد». (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۹: ۴۴۳). سیدعلی طباطبایی تا پایان عمر در کربلا زیست و در سال ۱۲۳۱، در این شهر درگذشت و در حرم امام حسین بن علی (ع) به خاک سپرده شد. (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۳۰، ج ۱۲: ۷۷؛ جابلقی بروجردی، ۱۴۱۰، ج ۲: ۶۶۳)

۶. بحران‌های زمانه

برای شناخت اندیشه و سیره سیاسی سیدعلی طباطبایی ابتدا باید به مطالعه مختصری در مورد زمانه او پرداخت. در دوران حیات صاحب ریاض، جهان اسلام تحت تاثیر اقدامات قدرت‌های استعماری حداقل با چهار بحران بزرگ مواجه بود. در ادامه ضمن مروری بر این بحران‌ها، شیوه مواجهه طباطبایی با آنها را مطالعه و بررسی می‌کنیم.

۶-۱. رقابت قدرت‌های امپریالیستی و استعماری برای توسعه قلمرو خویش

امپریالیسم به سیاست توسعه قدرت، سلطه و نفوذ یک کشور در حوزه خارج از قلمرو شناخته شده خویش در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و... گفته می‌شود. تسلط سیاسی و اقتصادی کشوری بر کشور دیگر گاه با تسخیر خاک آن کشور به وسیله قدرت نظامی توأم بوده و گاه به صورت استقرار حکومت‌های دست‌نشانده برای تأمین منافع سیاسی و اقتصادی کشور مسلط نمایان می‌شود. (آشوری، ۱۳۹۳: ۳۶؛ طلوعی، ۱۳۸۵: ۱۸۲) در قاموس امپریالیسم همچنین یک کشور می‌تواند کشور دیگر را از طریق قانونگذاری مستقیم یا به روش‌های غیر مستقیم مثل نظارت بر کالاها و مواد خام کنترل کند که این نوع کنترل و اعمال سلطه اغلب استعمار نو خوانده می‌شود. (Palmer, 1964) در مجموع مطالعات تاریخی نشان می‌دهد استعمار یک پدیده ذاتی در تاریخ بشر بوده است؛ پدیده‌ای که در ابتدا به روش نفوذ سیاسی - نظامی در کشورها و به صورت استفاده از منابع زمینی، انسانی و سیاسی ظاهر شده است. در مواردی نیز استعمار، به صورت رقابت چند قدرت بر سر یک کشور و جلوگیری از نفوذ کشور استعمارگر رقیب انجام می‌شد. (Findley & Murray Rothney, 1986) به دنبال انقلاب صنعتی کشورهای استعمارگر رقابت شدیدی را برای به استعمار کشیدن و دست اندازی به مستعمرات همدیگر نشان می‌دادند. در عصر قاجار و دوران حیات سیدعلی طباطبایی رقابت قدرت‌های استعماری تشدید شد؛ در این ایام انگلیس، هند را مستعمره خویش ساخته و در حال چنگ انداختن بر مناطق مختلف جهان اسلام از جمله عراق و ایران است. فرانسه پس از انقلاب در این کشور با چنگ انداختن بر مناطق مختلف قاره آفریقا به دنبال تثبیت جایگاه خویش در اروپاست؛ روسیه نیز بعد از پتر کبیر با هدف دستیابی به آب‌های آزاد، جنگ‌هایی را با ایران و عثمانی آغاز کرد. در مجموع شرایط جهانی در آستانه روی کار آمدن قاجاریه در ایران، صف‌بندی قدرت‌های بین‌المللی برای تصرف سرزمین‌های دیگر به‌ویژه کشورهای اسلامی شکل گرفت و در این میان بریتانیا به واسطه انقلاب صنعتی و داشتن مستعمرات بیشتر، قدرتمندترین کشور جهان بود و بعد از آن قدرت‌هایی همچون فرانسه و روسیه قرار داشتند که با بریتانیا بر سر منافع در رقابت بودند.

۶-۲. جنگ‌های ایران و روس

استعمار از قدیم به دنبال نفوذ سیاسی، اقتصادی و حتی فیزیکی در کشورهای مختلف از جمله کشورهای اسلامی بوده است. ایران عصر قاجاری نیز در ابتدای قرن ۱۳ هجری قمری شاهد دو جنگ بزرگ از سوی امپراتوری روسیه در یک دوره ۲۵ ساله است. این دوره که مصادف با تحولات شگرف در حیات سیاسی و اقتصادی اروپاست، قدرت‌های استعماری را با شعار آزادی و برابری، به فکر گسترش مستعمرات انداخت و کشورهای اروپایی همچنان در پی تصرف مناطق زرخیز آسیا و آفریقا برآمدند. در چنین شرایطی امپراطوری روسیه در همسایگی ایران نیز که برای عقب‌نماندن از سایر قدرت‌ها، نقشه تصرف مناطق دیگر را در سر می‌پروراند، (نوابی، ۱۳۶۹: ۸-۱۰) در سال ۱۲۱۸ق/ ۱۸۰۴م با یورش به گنجه از مناطق شمالی ایران، جنگی را با اهداف توسعه طلبانه علیه ایران آغاز کرد که واکنش گسترده علمای اسلام را به دنبال داشت. (علیخانی، ۱۳۹۰، ج ۹: ۱۳۷) فتح‌علی شاه برای مقابله با روس‌ها ابتدا دست به دامن فرانسه و سپس انگلیس شد و از آنان تقاضای کمک کرد اما با وجود تعهداتی که این دو کشور به ایران داشتند (گاردان، ۱۳۶۲: ۱۰۵-۱۰۹) از تعهدات خود سرباز زدند و ایران را در مقابل تجاوزات روس تنها گذاشتند. در این شرایط شاه قاجار بر آن شد از فقیهان و مجتهدان ایران و عتبات عراق، فتوای جهاد با روسیه را بگیرد؛

(سپهر، ۱۳۹۴، ج ۱: ۱۸۱) علما، از جمله سیدعلی طباطبایی نیز با احساس خطر نسبت به جان و مال و نوامیس مردم ایران به درخواست شاه قاجار پاسخ مثبت داده و تمام امکانات خویش را برای مقابله با قوای مهاجم روس بسیج کردند و خود نیز اضافه بر صدور رساله‌ها و فتوای‌های جهادی، با پوشیدن لباس رزم به جنگ متجاوزان برخاستند. میرزای قمی (متوفی ۱۲۳۱ق) پس از همراهی علما با مجاهدان و مدافعان از سرزمین اسلامی، پوشیدن لباس نظامی برای علما را خلاف مروت ندانسته و می‌گوید: «آنچه گفته‌اند که فقیه هرگاه متلبس به لباس جُندی شود خلاف با مروت دارد در غیر صورت قتال و دفاع مشروع است؛ کدام عالم از امیرالمؤمنین (ع) بالاتر است که اسلحه بر خود می‌آراست و اقدام به جهاد می‌نمود؟». (میرزای قمی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۴۰۰) بر همین اساس عالمان بزرگی همچون ملا احمد نراقی، سید محمد اصفهانی، ملا محمد جعفر و سید نصر الله استرآبادی، حاج ملا عبدالوهاب قزوینی، سید عزیز الله تالش، و سید محمد تقی قزوینی از جمله علمایی بودند که در خلال جنگ‌های ایران و روس علاوه بر صدور فتوای جهاد، لباس رزم پوشیده و عازم میدان جنگ شدند. (سپهر، ۱۳۹۴، ج ۱: ۳۵۷) برخی گروه عالمان شرکت‌کننده در اردوی جنگی علیه روسیه را تا حدود پانصد نفر ذکر کرده‌اند. (مه‌دوی، ۱۳۶۸، ج ۱: ۹) در نتیجه همت و تلاش علما و هیجان عمومی مردم از شرکت و حضور گسترده عالمان در جنگ، در ابتدا پیروزی‌های بزرگی نصیب جبهه‌های ایران شد و بخش‌های وسیعی از سرزمین‌های اشغالی از تصرف قوای روس آزاد شد؛ (حسینی‌فسائی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۳۷۱) اما در نهایت برخی عوامل و بی‌کفایتی‌های سیاسی نظام شاهنشاهی موجب شکست ایران در جنگ‌های ایران و روس شد.

۶-۳. ظهور فرقه‌های انحرافی بابت و بهابیت

مقاومت‌ها و مبارزات علمای شیعه در برابر سلطه و نفوذ استعمار، از عوامل مهمی بود که استعمار را برای تهاجم فرهنگی و نشانه گرفتن ارزش‌ها و اصول بنیادی تشیع مصمم نمود. دو قدرت انگلستان و روسیه پس از آشنایی با قدرت عظیمی که ریشه در روحانیت و مذهب شیعه داشت، جهت تضعیف قدرت یادشده به تکاپو افتادند. فرقه‌سازی و ساختن جریان‌های مذهبی دروغین برای مقابله با مذهب تشیع، از جمله طرح‌ها و برنامه‌های استعماری در جهت تضعیف قدرت دین در جامعه ایران بود. (ر.ک: آخوندی، ۱۳۸۷) از جمله فرقه‌های مذهبی که در دوره قاجاریه تأسیس و با حمایت قدرت‌های خارجی تداوم یافت، شیخیه و سپس بابت و بهابیت بود که در زمان سیدعلی طباطبایی ظهور کرد. شواهدی نشان می‌دهد احمد احسائی و سید کاظم رشتی که مؤسس فرقه شیخیه و اساس و مبنای بابت و بهابیت بوده‌اند، تحت هدایت و راهنمایی استعمارگران در حوزه بزرگ شیعی عراق رشد نموده‌اند. از این‌رو این اندیشه و فکر در بدو پیدایش با مخالفت شدید مراجع بزرگ شیعه و علمای عراق نظیر شیخ انصاری، مرحوم محمد حسن نجفی، سیدعلی طباطبایی و علمای دیگر قرار گرفت.

گزارش سفیر وقت انگلیس در ایران که با ابراز خرسندی از اقدامات علی محمد شیرازی معروف به باب، از او با تعبیر اهرم قدرتمند انگلیس یاد می‌کند، نشان می‌دهد که این فرقه تمام اهداف بیگانگان را تأمین می‌نمود. از این‌رو مأموران انگلیسی مستقر در ایران همواره موظف بودند، گزارش فعالیت‌های این جریان دست‌ساخته خود را به‌طور مرتب به لندن ارسال داشته تا با مطالعه لحظه به لحظه آن از سوی طراحان، از شکست احتمالی طرح جلوگیری کنند. در سند موجود در بایگانی وزارت امور خارجه انگلستان، به تاریخ ۲۱ ژوئن ۱۸۵۰ که توسط یکی از عوامل انگلیسی از تهران به لندن و خطاب به «لرد پالمستون» فرستاده شد، وی در شرح مسلک خودساخته باب، اصول آن را در «ماتریالیسم، کمونیسم و لاقیدی نسبت به خیر و شر در کلیه اعمال بشر» خلاصه می‌کند. (Burrell, 1881-1965)

۶-۴. احیای جریان سلفی تکثیری در قالب وهابیت

از مهم‌ترین حوادث دوران حیات سیدعلی طباطبایی، رشد و گسترش وهابیت در جهان اسلام با حمایت استعمار انگلیس بود. شواهد متعددی بر تلاش استعمار انگلیس برای تجدید حیات آیین انحرافی وهابیت و تقویت آن به عنوان یک جریان مستقل در جهان اسلام گواهی می‌دهد؛ (الگار، ۱۳۸۷: ۳۸-۳۹) در سال ۱۳۳۳ق/۱۹۱۵م انگلستان با عبدالعزیز بن سعود، امیر وقت سعودی قرارداد دوستی و همکاری امضاء کرد و به امرای سعودی کمک‌های ماهیانه اعطا نمود. (براون، ۱۳۵۴، ج ۴: ۲۰۷) بریتانیا همچنین در راستای سیاست تقویت پایه‌های وهابیون در سال‌های قبل از جنگ جهانی اول بر شریف حسین، امیر مکه، فشار آورد تا سعودی‌ها را در نجد و مناطق شرقی عربستان به رسمیت شناسد. (الگار، ۱۳۸۷: ۴۰)

وهابیت پس از فتنه و کشتار در حرمین شریفین آهنگ تصرف دیگر مناطق جهان اسلام از جمله عتبات مقدسه نمود؛ در سال ۱۲۱۶ق زمانی که سیدعلی طباطبایی در کربلا سکونت داشت، وهابیان به رهبری سعود بن عبدالعزیز با سپاه بزرگی به کربلا حمله کردند و دست به کشتار مسلمانان و غارت و تخریب شهر و گنبد و ضریح مطهر امام حسین (ع) زدند. در این حمله شمار زیادی از مردم و عالمان امامی کربلا به قتل رسیدند. (خوانساری، ۱۳۹۱ق، ج ۴: ۴۰۵-۴۰۶؛ مدرس تبریزی، ۱۳۶۹، ج ۳: ۳۷۲) مورخان در شرح جنایات وهابیان می‌نویسند: وهابیان به زور وارد کربلا شدند، مردم آنجا را به خاک و خون کشیدند و جز عده کمی که فرار کردند و یا مخفی شدند، دیگران را کشته و مجروح کردند. قبر مطهر امام حسین (ع) را ویران کرده و شبکه‌های ضریح مطهر را کنده و اموال آنجا را سرقت کردند و هرچه از اموال بود، با خود بردند. آنان با این کار، اعمال متوکل عباسی نسبت به قبر مقدس امام حسین (ع) را زنده کردند. (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۱۱: ۳۱)

سیدعلی طباطبایی به گفته صاحب ریحانة الادب و محمد باقر خوانساری، در روز غدیر سال ۱۲۱۶ق که وهابیان به کربلا حمله کردند در این شهر حضور داشت و خانه او نیز هدف حمله وهابیان قرار گرفت اما به طرز معجزه‌آسایی از مرگ نجات یافت. (مدرس تبریزی، ۱۳۶۹، ج ۳: ۳۷۲؛ خوانساری، ۱۳۹۱ق، ج ۴: ۴۰۵؛ قمی، بی‌تا: ۳۲۴) این واقعه در نهایت با مقاومت علمای کربلا و نجف به شکست و فرار وهابیان از این شهرها انجامید. (آل محبویه، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۳۲۶)

سیدعلی طباطبایی همچنین در سال ۱۲۱۷ق، به منظور بالا بردن قدرت دفاعی شهر کربلا در برابر هجوم وهابیان و نیز برای مقابله با تهدید اعراب مهاجمی که هر از گاهی با حمله به کربلا و یا مسافران و زائران امام حسین (ع) امنیت آنان را به خطر می‌انداختند، حصارها و برج‌های مستحکمی در اطراف این شهر ساخت و برای برقراری نظم و امنیت در کربلا ضمن مکاتباتی که با فتح‌علی شاه قاجار انجام داد، قبیله‌ای از مردمان بلوچی را که دارای قوت بدنی بالایی بودند به عنوان مدافعان و حافظان نظم و قانون در کربلا اسکان داد. (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۸: ۳۱۵) از آنجا که اینگونه اقدامات نیاز به منابع قابل توجه مالی داشت و از سویی زمان مرجعیت سیدعلی طباطبایی مقارن با فتح هند و دریافت وجوهات از آن مناطق بود، از این رو با رسیدن وجوهات اسلامی فراوان به دست وی، توانست از این اموال در جهت خدمات اجتماعی و رفاهی ساکنان کربلا و امور عام‌المنفعه استفاده کند. (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۸: ۳۱۵؛ آل طعمه، ۱۳۸۳ق: ۸۴)

۷. راهکارهای مقابله

مطالعه سیره علمی و عملی سیدعلی طباطبایی که در ادامه به برخی از مهم‌ترین مستندات تاریخی آن خواهیم پرداخت، نشان می‌دهد راهبرد سیدعلی طباطبایی در مواجهه با بحران‌های پیش‌گفته، استراتژی جهاد و مقاومت بود؛ وی راهکارهای چندی در قالب این استراتژی و برای برون‌رفت از این بحران‌ها در پیش گرفت که در ادامه بررسی می‌شوند.

۷-۱. دفاع از ساحت دین و مذهب شیعه

دفاع از ساحت دین و مکتب اهل بیت (ع)، همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های علمای اسلام بوده است. سیدعلی طباطبایی نیز همانند سایر علمای بزرگ اسلام، در جهت نشر و ترویج و تبیین دین اسلام و تقویت مذهب شیعه، کوشش‌های فراوانی انجام داد و به تربیت دانشمندان بزرگ اسلامی اقدام نمود. (امین عاملی، ۱۴۰۶، ج ۸: ۳۰۵) سیدعلی طباطبایی با اشاره به واقعه عاشورا، شهادت امام حسین (ع) را برای حفظ مصلحت دین و حفظ مذهب شیعه می‌داند:

و اما فعل سیدنا الحسین (ع) فریما یمنع کون خلافه مصلحة و إن فعله کان جوارا لا وجوباً، بل لمصلحة کانت فی فعله خاصة لا ترکة. کیف لا! ولا ریب أن فی شهادته إحياء لدین الله قطعاً... ولو صالح - علیه السلام - هو أيضاً لفسدت الشيعة بالکلیة. کاری که حسین کرد، به مصلحت بود و آنچه کرد جایز بود، اما نه واجب. مصلحت در انجام آن به طور خاص بود نه در ترک آن. چگونه چنین نباشد که تردید نداریم شهادت او سب احیای قطعی دین خدا بود... اگر او صلح می‌کرد، شیعه به طور کلی از میان می‌رفت. (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۶۴)

از دیدگاه صاحب ریاض احیای دین الهی بالاترین مصلحتی است که ضرورت دارد حتی با علم به شهادت، برای حفظ آن جهاد کرد؛ هرچند به کشته شدن امام معصوم بینجامد. (همان) از این رو ایشان یکی از دلایل وجوب جهاد با روس‌ها پس از تجاوز آنان به کشور ایران را از بین رفتن اساس اسلام دانسته است. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۸-۶۹) دفاع از دین به قدری برای طباطبایی اهمیت دارد که برای حفظ آن، مسلمانان را از هر گونه همکاری با دشمنان اسلام پرهیز می‌دهد. وی در تبیین پیامدهای نامطلوب مصاحبت با کفار و نابودی دین و گمراهی مسلمانان و فرزندان آنان می‌گوید:

اگر مسلمانان تصور کنند که در مصاحبت و متابعت کفار ضرری به دین ایشان نخواهد رسید این تصویری است باطل، چه قصد مشرکین ابطال دین مبین و استیصال آیین مسلمین است. چنان که به حکم عادت، هر ذی‌ملتی رواج ملت خود و کساد سایر ملل خواهد و اگر کفار در آغاز کار به ملاحظه مصلحت، اخفای قصد خود کنند و ضرر به دین ایشان نرسانند، بی‌شبهه پس از ابتلای تام، اظهار مقصود نمایند و اثری از دین ایشان نگذارند و اگر قصد کفار محو دین نباشد، باز دین مسلمانانی که محکوم کفارند به مصاحبت آنها در معرض تلف خواهد بود، چه صحبت از تاثیر تام است و حب جاه و مال طبیعی اکثر عوام، و کفاری که تسلط دارند صاحب جاه و اقتدارند و مالک اعتبار و مصدر خیر و شراند و منشا نفع و ضرر. امر آنها نافذ است و قول آنها مسموع و مسلمانانی که اقتداری در دین و اختیاری از خود ندارند، غالباً عوامند و آن قوت ایمان ندارند که با مصاحبت و محکومیت کفار در دین خود ثابت و برقرار باشند بلکه بالبدیهه میل به کفار می‌کنند و بیم آن است که اسلام ایشان منجر به کفر شود و اگر اندیشه ارتداد پیران سالخورد نباشد، لامحاله خوف حاصل است از فساد اعتقاد کودکان خردسال. (ورعی، ۱۳۸۲: ۷۱-۴۲)

۷-۲. دفاع از نظریه ولایت فقیه

اندیشه سیاسی سیدعلی طباطبایی پیرامون نظریه ولایت فقیه به عنوان حکومت مطلوب در عصر غیبت و حوزه اختیارات ولی فقیه را می‌توان در آثار وی به‌ویژه کتاب «ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل» استخراج کرد. (رکابیان و سیادت، ۱۳۹۸: ۱۴۶-۱۷۳) تحقیقات پیرامون اندیشه سیاسی سیدعلی طباطبایی نشان می‌دهد وی در چارچوب نظریه ولایت فقیه، حکومت و اجرای احکام در عصر غیبت را برعهده فقیه جامع الشرائط می‌داند. سیدعلی طباطبایی همچنین حوزه اختیارات ولی فقیه را بسیار گسترده دانسته و محدوده آن را در امر حکومت، همان اختیارات امام معصوم (ع) ترسیم می‌کند. (همان) وی در ریاض المسائل عهده‌دار شدن ولایت و حکومت را فقط حق سلطان عادل دانسته و تصدی آن از سوی سلطان جائز را جایز نمی‌داند: «الولاية للقضاء والحکم بین الناس و غیره عن السلطان العادل جائزة بلاخلاف... و عن الجائر محرمة بلاخلاف» (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۲۰۷) این سخن به معنای مبنای مشروعیت الهی حکومت از دیدگاه سیدعلی طباطبایی است؛ زیرا سلطان عادل از دیدگاه وی، امام معصوم یا جانشین و منصوب وی می‌باشد: «السلطان العادل؛ ای المعصوم علیه السلام او من نصبه». (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۳: ۳۱۶) وی همچنین در بخش‌های مختلف کتاب ریاض، مراد از حاکم در عصر حضور را امام معصوم و در عصر غیبت، فقیه جامع الشرائط می‌داند: «أن المراد بالحاکم الإمام علیه السلام إن کان، و إلا فالفقیه الجامع لشرائط الفتوی». (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۵۹-۲۸۶؛ ج ۱۰: ۳۴۸)

بدین ترتیب نگاه سیدعلی طباطبایی به ولایت فقیه، نگاهی گسترده است و شامل تمام اختیاراتی می‌شود که از جانب امام معصوم (ع) بر عهده ولی فقیه قرار می‌گیرد؛ بر همین اساس برون‌رفت از بحران‌های سیاسی و اجتماعی و معضلات گوناگون مسلمانان در عصر غیبت با توجه به قدرت و اختیارات ولی فقیه از دیدگاه وی تسهیل می‌گردد. چنین رویکردی به نظریه ولایت فقیه نقش مؤثری در اقتدار ولی فقیه جامع الشرائط در عصر غیبت و دفاع وی از کیان و استقلال جامعه اسلامی در برابر استعمار و تضعیف فرقه‌های مذهبی انحرافی مورد حمایت آنان داشت و بر اساس همین دیدگاه طباطبایی حکم به جهاد برای حفظ استقلال و عزت جامعه اسلامی در برابر تجاوز دشمنان به سرزمین اسلامی را صادر کرد.

۷-۳. دفاع از استقلال سیاسی دولت اسلامی

از زمانی که پای استعمار به کشورهای اسلامی باز شد، دو جریان دینی و روشنفکری غرب‌گرا به موازات یکدیگر حرکت کردند: جریان دینی، جریان علما و مرجعیت شیعه بود که اعتقاد داشت کفار بر اساس قاعده فقهی نفی سبیل هرگز نباید بر مسلمانان مسلط شوند. جریان دوم جریان روشنفکری غرب‌گرا بود که نگرش خوش‌باورانه‌ای به غرب داشت و سلطه قدرت‌های استعماری را موجب رشد و توسعه کشورهای تحت سلطه می‌دانست. قدرت‌های استعماری با حمایت از جریان دوم در دو قرن اخیر، همواره تلاش کرده در همه ارکان سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی جوامع اسلامی رخنه کند. در نظام اندیشگانی سیدعلی طباطبایی، وجود دفاع از استقلال سیاسی دولت اسلامی از نتایج حرمت سلطه بیگانگان بر ارکان حکومت اسلامی و وجود حفظ دین اسلام به‌شمار می‌رود. زیرا سلطه دشمنان موجب تضعیف استقلال سیاسی دولت اسلامی و در نتیجه تضعیف یا نابودی دین اسلام در سرزمین‌های اسلامی خواهد بود. از این رو می‌گوید:

عزت و رواج دین، با دولت و استقلال پادشاه اسلام است و هر گاه ضرری از کفار به دولت اسلامی رسد، بدیهی است که به دین اسلام رسیده و اگر مملکتی از اسلام به تصرف کفار درآید، خواه مانع از اجرای احکام شرعیه باشند یا نباشند، رفته رفته احکام اسلام و یاسای محمدی از میان برداشته می‌شود و کار به جایی می‌رسد که بالمره اظهار شاعر ایمان نمی‌توان (داشت) و بالمآل بلاد مسلمین حکم بلاد چند به هم می‌رساند که کفار مسخر نموده‌اند و اثری از اسلام باقی نمی‌ماند. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۸)

۷-۴. دفاع از استقلال فرهنگی جامعه اسلامی

هجوم دشمن به سرزمین‌های اسلامی در دو سده اخیر، منحصر به تجاوز نظامی و تهدید جان و مال مسلمانان نمانده؛ بلکه با نفوذ در شئون فرهنگی جامعه اسلامی در قالب تهاجم فرهنگی نیز انجام گرفته است. فقهای اسلام در این عرصه نیز نقش آفرینی کرده و به مقابله با تهدیدات فرهنگی استعمارگران پرداخته‌اند. یکی از ابعاد مبارزاتی سیدعلی طباطبایی با قدرت‌های استعماری، مقاومت بر سر استقلال فرهنگی و اجتماعی جامعه اسلامی بود. در بخشی از فتوای جهاد سیدعلی طباطبایی علیه روس‌ها آمده است:

ای دینداران! و ای مسلمانان! و ای شیعیان علی بن ابیطالب! کجا به غیرت شما می‌گنجد که کفار روس بر عرض و مال و دین و دولت شما مسلط شوند؟ رایت کفر^۱ افراشته و شهادتین از میان مسلمانان برداشته شود؟ زنان مسلم، فرانس کفار [ی] گردد/ که در کوچه و بازار بی خوف و هراس، روزه ماه مبارک خوردند و گوشت خوک و شراب، علی روس الاشهاد^۲ در بلاد مسلمین فروشد و خردند؟ صدای نواقیس^۳ بلند شود/ و به جای اعیاد محمدی، اعیاد مسیحیه متداول گردد؟ (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۹)

۷-۵. صدور حکم جهاد برای جمیع مسلمانان

جهاد در برابر دشمن برای دفاع از سرزمین مسلمانان از ضروریات عقلی و فقه اسلامی است؛ از این رو عموم فقهای اسلام در هر عصری دفاع از کیان اسلام و سرزمین‌های اسلامی را واجب شمرده و آن را مشمول اتصالات و عمومات ادله و وجوب جهاد دانسته‌اند. سیدعلی طباطبایی با اشاره به اطلاق جهاد بر دفاع در برابر هجوم کفار، تحقق وجوب آن را با وجود ترس از استیلای دشمن بر سرزمین‌های اسلامی و به خطر افتادن جان و مال مسلمین بر همه مسلمانان لازم می‌داند: «و قد یطلق علی جهاد من یدهم علی المسلمین من الکفار بحیث یخافون استیلائهم علی بلادهم و اخذ مالهم او ما اشبهه و ان قل». (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۷) ایران عصر قاجار با دخالت استعمار، درگیر جنگ‌های سختی با قدرت‌های استعماری است؛ در شرایطی که این جنگ‌ها استقلال سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ایران را به شدت تحت تأثیر قرار داده و مناطق شمالی ایران مورد تجاوز سربازان روس قرار گرفته بود، سیدعلی طباطبایی در سال ۱۲۲۳ ق با هدف دفاع از کیان و استقلال

۱. پرچم کفر
۲. در ملا عام
۳. جمع ناقوس

کشور اسلامی و حفظ دین اسلام در بلاد مسلمین، حکم جهاد علیه روس‌ها را صادر کرد. در بخشی از حکم جهاد سیدعلی طباطبایی آمده است:

بر جمیع مسلمین و مومنین و عامه مکلفین واضح و آشکار است که در این چند ساله که کفار روس، هجوم بر بلاد مسلمین آورده، درصدد تسخیر ممالک اسلام می‌باشند و این مطلب هم بر همگان واضح و لایح است که عزت و رواج دین، با دولت و استقلال پادشاه اسلام است و هر گاه ضروری از کفار به دولت اسلامی رسد، بدیهی است که به دین اسلام رسیده و اگر مملکتی از اسلام به تصرف کفار درآید، خواه مانع از اجرای احکام شرعیه باشند یا نباشند، رفته رفته احکام اسلام و یاسای محمدی^۱ از میان برداشته می‌شود و کار به جایی می‌رسد که بالمره اظهار شعائر ایمان نمی‌توان (داشت) و بالمآل^۲ بلاد مسلمین حکم بلاد چند به هم می‌رساند که کفار مسخر نموده‌اند^۳ و اثری از اسلام باقی نمی‌ماند. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۸)

ایشان پس از تبیین ضرورت جهاد با کفار روس، حکم جهاد برای دفاع از ساحت دین و استقلال جامعه اسلامی را شامل همه مسلمانان خواه ساکن ایران یا بلاد دیگر دانسته و می‌نویسد:

پس خطاب می‌شود بر عموم مکلفین و مسلمین خواه دور از ثغور^۴ باشند یا اهل ثغور، نزدیک به کفار باشند یا از آنها دور؛ آگاه شوند و بدانند که موافق حکم الهی و شرع حضرت رسالت پناهی، بر همگی واجب است که به قدر قوت و استطاعت، به جد و جهد تمام به دفع کفار لئام پردازند و واجبی را که تمام واجبات و مستحبات بر آن بسته است، ترک نمایند و به نوعی مدافعه و مجاهده به عمل آورند که در روز قیامت جواب صاحب دین را نتوانند داد و در حفظ دین و دولت و بقای عرض و مال، کمر جد و اجتهاد^۵ محکم بندند و از وفور غیرت و حمیت، روز و شب آسایش بر خود حرام نمایند و به مدافعه و مجاهده پردازند و یقین دانند که وجوب و ثواب این مجاهده و مدافعه کمتر از جهاد بین یدی الامام نیست. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۸)

سیدعلی طباطبایی در این حکم بر عدم اختلاف نظر میان علما و مجتهدین بر سر وجوب دفع کفار متجاوز به بلاد مسلمین تأکید می‌ورزد. از دیدگاه او جهاد با کفار متجاوز به قدر توان و استطاعت به همه مردم حتی زنان واجب است: «بر هر یک از مکلفین حتی النسوان و العیید واجب و لازم است که به قدر القوه و الاستطاعه، در دفع کفار کوشند و خدمت متصدی امر جهاد نمایند». (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۹) فرزند وی سیدمحمد طباطبایی معروف به مجاهد نیز همزمان با اعلام جهاد پدر علیه روس‌ها، رساله جداگانه‌ای مبنی بر وجوب جهاد علیه روس‌های متجاوز انتشار و کوشش‌های فراوانی برای مقابله با آنان انجام داد. (خوانساری، ۱۳۹۱ق، ج ۷: ۱۴۶) در حکم جهاد سیدمحمد طباطبایی تصریح گردیده دفع تجاوز کفار علیه مسلمانان اعم از شیعه یا سنی، بر همگان واجب است:

مسلمانانی که کفار بر ایشان هجوم آورند - اعم از اینکه شیعه اثنی عشریه باشند یا مخالفین^۶ و اختصاص به شیعه اثنی عشریه و مومنین ندارد - پس هر گاه کفار هجوم آورند به مخالفین و داخل شوند به دیار آنها مانند قسطنطنیه [اسلامبول] و شام و مکه و مدینه و امثال اینها، واجب است شیعه اثنی عشریه را به سبب حفظ اسلام، دفع کفره هاجمین و اعانت مسلمین مخالفین... (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۸۱)

۱. شریعت محمدی

۲. سرانجام

۳. وضعیت بلاد مسلمین همانند بلادی می‌شود که به تسخیر کفار درآمده است.

۴. مرزها

۵. تلاش و کوشش

۶. مراد اهل سنت است

۶-۷. تبیین وظایف مسلمانان در امر جهاد

سیدعلی طباطبایی موفقیت جهاد نظامی در مقابل متجاوزان را در گرو جهاد تبیین و عمل نمودن تمام مکلفین به وظایف خود می‌داند و از این رو می‌نویسد:

در اجرای امر جهاد و رفع غائله کفر و فساد، هر صنف از مکلفین عباد را تکلیفی است. کار واعظان و خطیبان بر منبرها، بیان آیات و احادیث جهاد است و ترغیب و تحریص مسلمانان و ذکر ثواب و وجوب آن؛ و کار علما و مجتهدین در این باب، تدوین رسایل/ جهاد است و اجرای براهین و دلایل؛ که مسلمانان از سعی و اهتمام ایشان به غیرت آیند و واجبی چنین متروک نگردد؛ و شیوه وزراء و امنای دولت بهیته، تهیه اسباب این کار و استمرار افکار صابیه^۱ است و بی‌آرامی^۲ در تدبیر و ساختن آلات دفع کفار. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۹)

وی همچنین پس از تبیین وجوب فراهم نمودن تجهیزات نظامی برای مسئولان حکومتی و نظامی در توصیه‌ای به آنان و نیز اقشار مختلف مردم می‌گوید:

متصدی امر جهاد را لازم است که نصرت از خدای احد جوید نه از بسیاری عُدَّت و عدد^۳؛ در هر حال خدا را از خود خوشنود سازد تا رایش را در میدان جهاد برافرازد، بر مردم تنگ نگیرد، حلال/راکب بر حرام ترجیح دهد، مناهی را ترک کند، در کارها متوسل به جناب الهی باشد، خود و جمیع عُمَّال و کارگزاران خود را از اسراف و تبذیر بازدارد، رعیت را که به غیر خدا کسی ندارند، مراعات فرماید و ظلم ظالمان از ایشان بازدارد و نگذارد که طامعان و متعدیان، مال رعایا خورند و اهمال در این باب را موجب سَخَطُ^۴ الهی و باعث تسلط دشمنان دین داند. رعیت را نیز لازم است که در خدمات بزرگ خود کوشند و کسانی چند از ایشان که صاحب جرات و جلادتند و کفایت کار کفار را توانند، داخل لشکر اسلام شوند و در کار جهاد، مجاهده بلیغه نمایند؛ ارباب دولت و اصحاب مکت و ثروت را نیز لازم است که بذل مال در جهاد نمایند و مجاهدین را رخت و اسلحه و آذوقه و سایر مایحتاج مهیا سازند. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۹ و ۷۰)

۷-۷. تعیین فرماندهان جنگ

سیدعلی طباطبایی در واقعه حمله وهابیت به کربلا با توجه به ولایتی که برای خود قائل بود، شخصاً اقدام به تشکیل نیروی نظامی کرد. (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۸: ۳۱۵) وی پس از تجاوز روس‌ها به ایران و همزمان با اعلان جهاد علیه متجاوزان نیز اقدام به تعیین فرماندهان جنگ نمود و در این راستا فتح‌علی شاه قاجار و عباس میرزا را به عنوان فرماندهان جنگ با قوای روس تعیین و اطاعت از آنان را بر همگان واجب دانست. در بخشی از این فرمان آمده است:

بر هر مکلف بالغ و عاقل به شرط امکان و قدرت لازم است که مجاهده با کفار، دفع شرّ اشرار و حفظ بیضه اسلام از تسلط کفره لئام کند تا کفار بر بلاد مسلمین غالب نگردند و بر نفوس و اموال و اعراضشان، تغلب و تصرف نکنند و رسوم اسلام، مندرس^۵ نشود و شریعت مَلِکِ عَلام^۶ معطل نماند و این امر خطیر منتظم نمی‌شود مگر به وجود رئیس دبیر^۷ که تجهیز عساکر و اشیاع^۸ و تدبیر جُنود و اتباع کند؛ و چون ریاست و دولت و خلافت و سلطنت از

۱. درست و صحیح
 ۲. بدون وقفه
 ۳. تجهیزات و نفرات
 ۴. خشم و غضب
 ۵. فرسوده و بی اعتبار
 ۶. فرسوده و بی اعتبار
 ۷. با تدبیر
 ۸. پیروان

جانب سلطان علی الاطلاق جلّ سلطانه منتهی است به سلطان اعظم ... فتحعلی شاه و جناب اقدسش در مجاهده متمکن است و بر مدافعه قادر؛ پس حضرت علیّه‌اش را واجب است به وجوب عینی تعینی^۱ که تحمل انتقال^۲ جهاد و تجهیز عساکر و آجناد^۳ کند به آنچه موجب اتمام جهاد می‌شود و همچنین واجب است بر کسی که آن حضرت او را معین و منصوب ساخته و به تهیه اسباب قدرتش پرداخته و اوست حضرت شریف شما/عباس میرزا/پس به وجوب عینی تعینی بر شما واجب است که اقامه امر جهاد کنید و بذل و وسع در مدافعت از شریعت نمایید و بر تمامت کسانی که قدرت دارند، واجب است اطاعت فرمان شما کنند و در جیش^۴ شما حاضر شوند و مشغول جهاد گردند و با نیزه‌ها و شمشیرها و سایر آلات، حرب و دفاع کنند تا نشکند شوکت اسلام و پوشیده نگردد معالم حلال و حرام. (رجبی دوانی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۷۱)

۸. نتیجه‌گیری

دفاع از کیان و استقلال سرزمین‌های اسلامی در برابر دشمنان اسلام از ضروریات فقه اسلام است و سیدعلی طباطبایی از برجسته‌ترین علمای مبارز با سلطه استعمار و مدافع استقلال کشورهای اسلامی در تاریخ معاصر به‌شمار می‌رود. اندیشه‌های سیدعلی طباطبایی را باید براساس تحولات دوره وی بررسی کرد. شرایط سیاسی ایران در زمان حیات آیت‌الله سیدعلی طباطبایی، همزمان با روی کار آمدن سلسله قاجاریه در این کشور با گسترش جنگ و ناامنی و بحران‌های عدیده دیگر همراه است. استعمارگرانی که در جستجوی منافع خود، خواهان تجزیه یکپارچگی و انسجام کشورهای اسلامی از جمله ایران و وابسته نمودن آن در ابعاد گوناگون سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بودند، این کشورها را مورد تهاجم همه‌جانبه قرار دادند. در این شرایط وجوب دفاع از دین اسلام و رهایی از سلطه استعمار در تمام شئون فکری، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های فکری سیدعلی طباطبایی برای جوامع اسلامی بود. از این‌رو در شرایطی که ایران هدف تهاجم استعمار قرار گرفته و درگیر جنگ با روس‌ها شد، سیدعلی طباطبایی همراه با بسیاری از علمای اسلام جهت حفظ کیان و استقلال کشور با صدور فتوای جهاد مردم را به مقاومت در برابر اشغالگران دعوت کرد. در مجموع با مطالعه رهیافت‌های علمی و مبارزاتی سیدعلی طباطبایی در خلال جنگ‌های ایران و روس، مبانی فکری او در برابر سلطه استعمار را می‌توان براساس اعتقاد وی مبنی بر وجوب مقاومت برای صیانت از دین و دفاع از استقلال سیاسی، امنیتی و فرهنگی کشور اسلامی توضیح داد. وی طبق قاعده نفی سبیل (نساء ۴: ۱۴۱)، نفی سلطه بیگانگان بر ارکان جامعه اسلامی و حفظ عزت و استقلال مردم ایران را می‌خواست و برای رسیدن به این هدف بر اساس اعتقادی که به ولایت سیاسی فقها در عصر غیبت داشت، فرمان جهاد با قدرت استعماری روسیه را صادر کرد.

۹. ملاحظات اخلاقی

در این پژوهش، کلیه موازین اخلاقی شامل رضایت آگاهانه شرکت‌کنندگان، اطمینان از محرمانه بودن اطلاعات افراد و ورود یا خروج داوطلبانه مشارکت‌کنندگان رعایت شده است. همچنین ملاحظات اخلاقی مطابق با اصول اخلاق در پژوهش مدنظر قرار گرفته است.

۱۰. سپاسگزاری و حمایت مالی

در نگارش این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های دولتی، عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نشده است.

۱۱. تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌دارد که در این مطالعه هیچ گونه تعارض منافی وجود ندارد.

۱. احکام واجب در شریعت اسلام به اعتبار مکلف یا فاعل آن به دو قسم واجب عینی و واجب کفایی تقسیم می‌شوند؛ احکام واجب همچنین به اعتبار نفس وجوب یا تکلیف به دو قسم واجب تعیینی و واجب تخییری تقسیم می‌شوند.
۲. سنگینی‌ها و مشقات
۳. سپاهیان
۴. سپاه

۱۲. منابع

قرآن کریم.

- آخوندی، مرتضی احمد (۱۳۸۷)، پرنس دالگورکی: تاریخ و نقش سیاسی رهبران بهایی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- آشوری، داریوش (۱۳۹۳)، دانشنامه سیاسی: فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی، تهران: انتشارات مرواید.
- آقابزرگ طهرانی، محمدحسن (۱۴۳۰ق/۲۰۰۹م)، طبقات اعلام الشيعة: الكرام البررة في القرن الثالث بعد العشرة، بيروت: دارالكتاب العربي.
- آل طعمه، سلمان هادی (۱۳۸۳ق)، تراث كربلا، نجف: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
- آل محبویه، جعفر بن باقر (۱۴۰۶ق/۱۹۸۶م)، ماضی النجف و حاضرها، بیروت - لبنان: دار الأضواء.
- الگار، حامد (۱۳۸۷)، وهابی‌گری، ترجمه احمد نمایی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- موسوی خمینی، روح الله (۱۳۸۵ق)، الرسائل، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- امین عاملی، سید محسن (۱۴۰۶ق)، اعیان الشيعة، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- براون، ادوارد (۱۳۵۴)، تاریخ ادبیات ایران، ترجمه علی پاشا صالح و دیگران، تهران: مروارید.
- تکابنی، محمد بن سلیمان (۱۳۸۳)، قصص العلماء، ترجمه محمدرضا برزگر خالقی و عفت کرباسی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- جاپلی بروجردی، علی اصغر بن محمدشفیق (۱۴۱۰ق)، طراف المقال فی معرفة طبقات الرجال، قم: چاپ محمود رجائی.
- حسینی فسائی، حسن (۱۳۷۸)، فارسنامه ناصری، تهران: امیرکبیر.
- خوانساری، سید محمدباقر (۱۳۹۱ق)، روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، قم: اسماعیلیان.
- رجبی دوانی، محمد حسن (۱۳۹۰)، مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه دوره قاجار، تهران: نشر نی.
- رجبی دوانی، محمدحسن (۱۳۷۸)، رسایل و فتاوی جهادی، تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- رجبی دوانی، علی (۱۳۶۲)، آقا محمد باقر بن محمد آسمل اصفهانی معروف به وحید بهبهانی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- رکابیان، رشید و سیادت، محمدحسن (۱۳۹۸)، «نظریه ولایت فقیه در اندیشه سیاسی آیت الله سیدعلی طباطبایی معروف به صاحب ریاض»، نشریه حکومت اسلامی، سال بیست و چهارم، شماره سوم، پیاپی ۹۳، ص ۱۴۶-۱۷۳.
- سپهر، محمدتقی بن محمدعلی (۱۳۹۴)، نسخ التواریخ، تهران: انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، کتاب الخلاف، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- طباطبایی، علی بن محمدعلی (۱۳۸۲)، ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل (ط- الحدیثه)، قم: موسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.
- طلوعی، محمود (۱۳۸۵)، فرهنگ جامع سیاسی، تهران: انتشارات علم.
- علیخانی، علی اکبر (۱۳۹۰)، اندیشه سیاسی متفکران مسلمان، تهران: پژوهشگاه مطالعات فرهنگی اجتماعی.
- فاضل سیوری، ابو عبدالله مقداد بن عبدالله (۱۳۸۶)، نضد القواعد الفقہیہ علی مذهب الامامیه، قم: کتابخانه مرعشی نجفی.
- قمی، شیخ عباس (بی تا)، فوائد الرضویه، بی جا، بی تا.
- گاردان، الفرد (۱۳۶۲)، ماموریت ژنرال گاردان در ایران، ترجمه عباس اقبال آشتیانی، تهران: گزارش.
- مامقانی، عبدالله (۱۳۵۰ق)، تنقیح المقال، تهران: انتشارات جهان.
- مدرس تبریزی، میرزا محمدعلی (۱۳۶۹)، ریحانة الادب، تهران: انتشارات خیام.
- مهدوی، مصلح الدین (۱۳۶۸)، بیان المفاخر در احوالات محمدباقر حجه الاسلام شفتی بیدآبادی، قم: نشر ذخائر.
- میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمدحسن (۱۳۷۱)، جامع الشتات، محقق مرتضی رضوی، تهران: انتشارات کیهان.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۷)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تهران: چاپ عباس قوچانی.
- نوبی، عبدالحسین (۱۳۶۹)، ایران و جهان از قاجاریه تا پایان عهد ناصری، تهران: موسسه نشر هما.
- ورعی، جواد (۱۳۸۲)، «مبانی فقهی دفاع از سرزمین‌های اسلامی»، نشریه حکومت اسلامی، سال هشتم، شماره ۲، پیاپی ۲۸، ص ۴۲-۷۱.

Burrell, R. M. (1881-1965) *Iran Political Diaries*, Volume 14.

Palmer, Robert Roswell. (1964) "A History of the Modern World", New York: Alfred A. Knopf.

References

Holy Quran

- Aghabozur Tehrani, Mohammad Mohsen (2009), *Tabaqat A'alam al-Shi'a: Al-Karam al-Barrah fi Qarn al-Thaleth al-Ashrah*, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Akhundi, Morteza Ahmad (2008), *Prince Dalgorki: History and Political Role of Baha'i Leaders*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.
- Al Tomeh, Salman Hadi (1963), *The Heritage of Karbala*, Najaf: Al-Alami Publishing House.
- Alikhani, Ali Akbar (2011), *Political Thought of Muslim Thinkers*, Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies.
- Al-Mahboub, Jafar bin Baqr (1986), *Madi Al-Najaf and Haderoha*, Beirut-Lebanon: Dar Al-Adwa.
- Amin Ameli, Seyyed Mohsen (1986), *Ayan al-Shi'a*, Beirut: Dar al-Taarif for publishing.
- Ashouri, Dariush (2014), *political encyclopedia; Dictionary of terms and political schools*, Tehran: Marwayd.
- Brown, Edward (1975), *History of Iranian Literature*, translated by Ali Pasha Saleh and others, Tehran: Morwarid.
- Burrell, R. M. (1881-1965), *Iran Political Diaries*, Volume 14.
- Findley, Carter V. & Murray Rothney, John Alexander (1986) "Twentieth century world", 3rd edition, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Elgar, Hamed (2008), *Wahhabism*, translated by Ahmed Namee, Mashhad: Islamic Research Foundation.
- Fazil Siuri, Abu Abdullah Moqdad bin Abdullah (2007), *Nazd al-Qaid al-Fiqhiyyah Ala Madhhab al-Umamiya*, Qom, Marashi Najafi Library.
- Gardan, Fard (1983), *General Gardan's mission in Iran*, translated by Abbas Iqbal Ashtiani, Tehran: Gozaresh.
- Hosseini-Fosai, Hassan (1999), *Farsnameh Naseri*, Tehran: Amirkabir.
- Mosavi Khomeini, Ruhollah (1965), *Al-Rasael*, Qom, Ismailian Press Institute.
- Japlaghi Boroujerdi, Ali Asghar bin Mohammad Shafi' (1989), *Taraif Al-Maqal fi Mafarah Tabaq al-Rijal*, Qom: Mahmoud Rajae's Press.
- Khansari, Seyyed Mohammad Baqer (1971), *Ruzat al-Janaat fi Ahwal Ulama wa Al-Sadat*, Qom: Ismailian.
- Mahdavi, Mosleh al-Din (1989), *Bayan al-Mufakhar in the circumstances of Mohammad Baqar Hajjah al-Islam Shafti Bidabadi*, Qom: Dhkhaer Publishing.
- Mamqani, Abdullah (1931), *Tanghih al-Maqal*, Tehran: Jahan Publications.
- Mirzai Qomi, Abulqasem bin Mohammad Hassan (1992), *Jame Al-Shatat*, Researcher: Morteza Razavi, Tehran: Kayhan Publications.
- Modares Tabrizi, Mirza Mohammad Ali (1990), *Rehana Al-Adab*, Tehran: Khayyam Publications.
- Najafi, Mohammad Hassan (1988), *Javaher al-Kalam fi Sharh Shar'e al-Islam*, Tehran: Abbas Qochani Press.
- Navaei, Abdul Hossein (1990), *Iran and the world from Qajar to the end of the Nasrid era*, Tehran: Homa publishing house.
- Qomi, Sheikh Abbas (No date), *Fawad al-Razwieh*, No place, No publisher.
- Rajabi Davani, Mohammad Hasan (1999), *Jihadist Letters and Fatwas*, Tehran: Ministry of Islamic Guidance.
- Rajabi Davani, Mohammad Hassan (2011), *Political and social correspondences and statements of Shia scholars of the Qajar period*, Tehran: Nei publication.
- Rajabi Devani, Ali (1983), *Agha Mohammad Baqir bin Mohammad Asmal Isfahani known as Vahid Behbahani*, Tehran: Amirkabir Publications.
- Rakabiyani, Rashid and Siadat, Mohammad Hassan (2019), "Theory of Velayat Faqih in the Political Thought of Ayatollah Seyed Ali Tabatabaei known as Saheb Riyad", *Islamic Government Journal*, Year 24, Number 3, Serial 93, pp. 173-146.
- Palmer, Robert Roswell. (1964) "A History of the Modern World", New York: Alfred A. Knopf.
- Sepehr, Mohammad Taqi bin Mohammad Ali (2015), *Naskh al-Tawarikh*, Tehran: Islamiya Publications.
- Sheikh Tusi, Muhammad bin Hassan (1987), *Kitab al-Khilaf*, Qom, Al-Nashar al-Islami Publishing House.
- Tabatabaei Karbalai, Ali bin Muhammad Ali (2003), *riyaz olmsael fi tahaqiq alahkam baldelael* (old print), Qom: Al-Al-Bayt Institute, Lahiya al-Tarath.
- Tankabani, Mohammad bin Suleiman (2004), *Qasses al-Ulama*, translated by Mohammad Reza Barzegar Khaleghi and Efat Karbasi, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Toloui, Mahmoud (2006), *Comprehensive Political Dictionary*, Tehran: Alam Publications.
- Warei, Javad (2003), "Fiqh foundations of defense of Islamic lands", *Islamic Government Journal*, Year 8, No. 2, Series 28, pp. 71-42.